

**Jutges, processos i sentències en la lírica del xv:
Joan Ramon Ferrer, mantenidor del gai saber (1475)**

MIRIAM CABRÉ
Institut de Llengua i Cultura Catalanes (Secció F. Eiximenis)

Tuit homme oevrent par franc voloir
soit pour joir ou pour doloir
Roman de la Rose

1. Un debat poètic als darrers fulls del cançoner J

Entre els textos poètics fins ara inèdits que podem llegir al *Repertorio informatizzato dell'antica letteratura catalana* trobem les peces que tanquen, en el seu estat actual, un dels principals testimonis de la lírica catalana medieval, el cançoner J (Paris, Bibliothèque Nationale, ms. esp. 225).¹ Les peces transmeses als darrers fulls, afegits al cos del cançoner, formen un bloc que ens proporciona un nou testimoni sobre el funcionament de l'activitat poètica entorn del Consistori de la Gaia Ciència a la Barcelona del xv.

Recordem breument el conjunt que forma el manuscrit: al bloc central de 245 folis s'hi copien obres de les famílies March i Masdovelles, de Jordi de Sant Jordi, Pere Torroella i Antoni Vallmanya, entre molts d'altres. Als folis inicials (marcats A-T), que havien quedat en blanc, s'hi va transcriure en un segon moment el privilegi atorgat pel rei Ferran I al Consistori de Barcelona i una sèrie de peces relacionades amb l'entorn del príncep de Viana: els dos romanços de Joan Fogassot sobre l'empresonament i alliberament del príncep, el plany de Guillem Gibert a la seva mort i dues peces religioses de Pero Martines. Els tres darrers fulls del cançoner, amb la numeració CCXXXXVI-CCXXXXVIII, es van

¹ Els textos han estat editats per Gemma Navarro i Miriam Cabré i es poden consultar a www.rialc.unina.it. Reprodueixo els textos juntament amb les rúbriques, que no apareixen a l'edició. Agracixo les observacions de Lluís Cabré i Jaume Turró.

afegir posteriorment. Pagès en dona una de les descripcions més completes: considera que contenen dos elements, és a dir una sentència fragmentària de Joan Fogassot, copiada als ff. CCXXXVI i CCXXXVIII^v i una peça on «els mantenidors del *Gay Saber* inviten Johan Fogassot a donar judici», enganxada al f. CCXXXVII^f, i proposa una atribució de la visa que segueix la segona peça, com comentarem més avall. Finalment desmenteix, per falta d'esplendidesa del còdex i d'exhaustivitat del recull, que es tracti del «llibre d'òr dels Jocs Florals de Barcelona». Massó i Torrents afegeix que els actuals folis CCXXXVI i CCXXXVII havien estat plegats. Recentment, Vicenç Beltran ha refet la descripció del manuscrit, precisant per a aquesta part la manera com estaven plegats els fulls incorporats i analitzant les peces copiades als ff. CCXXXVI i CCXXXVIII^f com a independents.²

Convé glossar amb una mica de deteniment el contingut de les peces per veure'n la relació i les dades que en podem obtenir sobre les activitats del Consistori i també perquè han estat objecte d'una certa confusió, sobretot pel que fa a l'autoria i al nombre de peces. Podríem considerar, efectivament, que es tracta de tres textos, dos dels quals (els dels ff. CCXXXVI i CCXXXVIII^f) són judicis fragmentaris de Joan Fogassot. Per economia, però, i en absència de cap element del contingut o la mètrica que ho contradigui, els tractaré com dos fragments del mateix text, el primer probablement escapçat, i que presenten una llacuna entremig. Analitzaré, doncs el conjunt com a dues peces: un judici de Joan Fogassot copiat als ff. CCXXXVI i CCXXXVIII^f i un manament adreçat a Fogassot, enganxat al f. CCXXXVII. La primera peça del grup constaria així de dues parts: en primer lloc, explica les circumstàncies del debat poètic entre Pere Pau Saguda i Joan Sacoma i la intervenció de Joan Fogassot com a jutge triat per Sacoma; a continuació, sota la rúbrica «Sentència», Fogassot resumeix de manera formulària els elements de la primera.

(Un cop acabada la redacció d'aquest article, Jaume Turró m'ha fet notar que Joan Sacoma apareix documentat com a llibreter a Barcelona el 1482³ i

² Vegeu les descripcions completes a Amadeu Pagès, *Les obres d'Auziàs March*, Barcelona, vol. 1, 1912, pp. 2-14; Jaume Massó i Torrents, «Bibliografia dels antics poetes catalans», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 5 (1913-14), pp. 77-92; i, més recentment, Vicenç Beltran, «Tipologia i gènesi dels cançoners: la reordenació de J i K», *Llengua & Literatura*, 11 (2000), p. 364. No he tingut encara ocasió d'examinar el manuscrit, però al microfilm s'aprecia efectivament que els papers estan enganxats i havien estat plegats de la manera descrita.

³ Cf. Jordi Rubió i Balaguer, *Estudis de literatura catalana*, Barcelona, 1992, p. 232.

com a corredor de llotja i llibres el 1473, i membre d'una família de llibreters, segurament conversos.⁴ Aquesta identificació afegeix una nova peça a l'entorn cultural d'aquest debat, tal com es dibuixa a la conclusió de l'article, afegint-hi un nou estament professional barceloní).

2. Els textos del debat

Fogassot ha d'emetre un judici, davant dels Evangelis, per triar «lo millor del tansonat» entre els dos trobadors litigants, als quals elogia l'art i els arguments que han presentat. El tema del debat, pel que es desprèn de la sentència de Fogassot, devia ser quin estat, el de casat o el de vidu, és millor per servir Déu.⁵ Basant-se en l'autoritat dels «evangelistes, doctors sants e canonistes», i més concretament en l'Epístola als Corintis, i «per be de la republica», Fogassot valida la tesi de Saguda, defensor dels vidus, ja que «ha-l millor triat». Sosté, però, l'objecció de Sacoma sobre la contradicció entre la vida i la tesi del seu contrincant: diu que el viure de Saguda no respon al que «sonen ses grans cobles» (vv. 82-83). Fogassot dóna, per tant, a Saguda de termini fins a Sant Joan per tal que presenti les proves del seu «ben viure». L'aparició de la paraula «casat» en un fragment molt deturpat, al v. 97, ens podria fer sospitar que el defensor dels vidus s'ha tornat a casar o té la intenció de fer-ho, cosa que ha motivat l'acusació de “portar mànegues dobles”. La sentència de Fogassot, de la qual ens falta el fragment central, es pronuncia per tal de pacificar, de «cedar lo gran debat», que es va originar entre el «discret» Ricard i Saguda, reprès després per Sacoma. El fragment conservat al f. CCXXXVIII¹ és òbviament una conclusió, en la qual Fogassot desitja al destinatari una bona vida i una bona mort. Els dos lligams amb el text del f. CCXXXVII, són l'autoria de Joan Fogassot en capacitat de jutge i potser l'expressió «suau jou», que podria referir-se a la «part» del casat, de la mateixa manera que el v. 77 defineix la viduïtat com «la part del llibert», defensada per Pere Pau Saguda. Vegem el text que se'ns ha conservat.

⁴ Cf. Jordi Rubió i Balaguer, *Llibreters i impressors a la Corona d'Aragó*, Barcelona, 1993, pp. 62-66.

⁵ Vint anys més tard, a València i en un to completament diferent, però en el mateix marc de debat jurídic, es produirà el famós *Procés de les olives* sobre les aptituds sexuals de l'home jove i madur.

[v]olguer[*a en*] companyia⁶
 per t[*enir*] la milloria
 del pertit molt disputat,
 qui de cert m'ach espantat,
 5 per lo molt gran forniment
 de rahons e bo stament
 de cascuna de les parts,
 qui mostren de tots los arts
 saben e senten la via.
 10 Dirigint la pensa mia
 al Senyor qui ns ha creats,
 los medis ben ponderats
 per hon devem pervenir
 a tal regne possehir,
 15 may no vist ne cogitat,
 tot lo proces apuntat
 dels trobadors litigants,
 los quatr'Evangelis sants
 denant mi posats e vists,
 20 ab ulls clars e no gens trists,
 contemplats reverentment
 per tal que principalment
 mon judici procehesca,
 e lo millor elegesca
 25 de l'excelent Font divina,
 la qual, ab contricio fina,
 supliqui me fes merexer
 la dreta part e conexer
 lo millor del tansonat,
 30 [...*a*] tant debat
 [...] assignada
 [...] parts e rimada
 per hoyr esta present
 santença, laycament
 35 mon concepta 'xi espos.
 Pensant yo que'l ver repos

⁶ Els fragments de lectura incerta o impossible a causa de l'estat del manuscrit s'han marcat entre claudàtors.

de l'hom es Deu qui-l contenta,
 e-l foll qui d'Ell se destenta
 no pot viure sens temor,
 40 e pensant que-l peccador
 qui te de si libertat,
 qual es lo viudo 'partat
 de muller e altra cura,
 ab pensa desliur'e pura
 45 pot millor servir a Deu
 com a sobiran be seu
 qui-l pot l'arma saciar,
 Ell seguint, e graduar
 al terme tant desijat,
 50 qui sol l'home ha creat
 per tal que-ll be sobira
 entenent, ab cor no va
 amas, sobre tot servint,
 e aquell goig possehint
 55 en la patria fruhis;
 cogitant, donchs, lo divis
 disputat per les parts dites,
 e moltes rahons escrites
 per l'apostel ja 'llegat,
 60 qui tal fet ha copiat
 en l'Apistola primera,
 ab sana pensa viv[era]
 tramesa-ls Corintians
 pres del tractat d[...],
 65 ço 's al capitol [...] ⁷
 [...] als dits trop yo's conve
 molt dit sant de l'Escriptura,
 car parlant e sens figura
 dels sagrats evangelistes,
 70 doctors sants e canonistes

⁷ Podria tractar-se del capitol setè «De coniugum officiis» o el novè, que comença «Non sum liber?».

posen repos e delit⁸
 al contemplant l'infinit
 en esta vida present;
 per ço declar yo breument
 75 qu'al dit Pere Pau Çaguda,
 qui ab ploma tant aguda
 la part del libert ha presa
 virilment e be deffesa,
 l'avantatge sia dat,
 80 per quant ha·l millor triat.
 Empero, per que·s diria
 son viure no respondria
 cal que sonen ses grans cobles,⁹
 ans portar manegues dobles
 85 en Çacoma lo judica,
 per be de la republica
 yo condampne·l dit Çaguda
 que l'informacio rebuda
 de ben viure hage dada
 90 d'açi la festa sagrada
 del gran Babtiste Johan
 que te [...] sens enguan,
 [e] hon lo contrari fos
 [...]per lavors
 100 [...agi] ell per confes
 [...] que 'napres
 [...] age casat.

SENTENCIA

Lo nom de l'Omnípotent
 invocat primerament,
 qui·ns ha creats de no res,
 immens, etern, no compres,

⁸ posen] *posant*. La taca del ms. només permet una lectura és conjectural, que esmeno pel sentit.

⁹ S'ha de llegir 'qual que'.

5 en esta vall de dolor,
 e per traure'ns de tristor
 volgue pendre carn humana
 de la filla de sant'Ana,
 la Verge pura sens par,
 10 e volgue peregrinar
 entre'ls homens per trent'anys
 e poch mes, sentint affanys,
 penes, dolors e turments,
 vil tengut per males gents,
 15 e per nos pres cruel mort
 apres que fon pres en l'ort,
 sofferint tant greu assot,
 yo, Johan Fogassot,
 vist la sacre magestat,
 20 per cedar lo gran debat,
 mogut pel discret Ricart,
 molt sabut en aquest'art,
 a l'entes e no pas ruda
 qui's diu Pere Pau Çaguda,
 25 lo qual apres prosseguit
 es estat, e discutit,
 pel valent Johan Çacoma,
 qui no te la lengua roma,
 ans certament diu [*quant v...*]
 30 haver me per j[*utge...*]
 elet qui'm porta fares[*a*]
 per quant[*de son art e...*]
 [...]
 e lo suau jou portat,
 35 ordonat pel Creador
 e 'b treball e 'b la suor
 d'ell e de sa companyia
 visca tenint bona via
 qui'l port al repos complit,
 40 goig sens fi, be infinit.

Vidit Johannes Fogassot, iudex

Una nota marginal indica que «disabbte XX de janer [se] dona la sentència a l'ort d'en Francesch Morer». El bloc final del manuscrit no reproduïx els textos de Saguda i Sacoma, cosa que, juntament amb les taques d'humitat i els marges deteriorats, dificulta la interpretació del text, ja que no es repeteixen *in extenso* els arguments dels contrincants. Ofereix, en canvi, un altre document més insòlit i interessant, que havia estat doblegat independentment i després afegit al còdex. Una comminació, de part dels mantenidors, a Fogassot per tal que dictamini el cas en els deu dies següents, sota pena de tres-cents sous, és a dir que emeti la sentència del procés «o tenço promoguda» per Ricart contra Pere Saguda, que aquest va prosseguir, per altra part, amb en Joan Sacoma, davant de Joan Fogassot. El notari barceloní s'ha excusat per motius de negocis, però això es considera una excusa molt feble i per tant els mantenidors li imposaran una penyora si trenca el seu manament, tant si excedeix el termini com si l'incompleix de qualsevol manera, ja que el dret els ho permet. Aquest «manament» o «instància» es fa de part de tots els litigants. Reproduïxo aquí el text:

De part dels reverends
e magnífichs senyors,
valents mantenidors
del gay saber plasant,
5 ffets tantost manament
al lur discret devot,
en Johan Fogassot,
que dins deu jorns següents,
sots ban de sols tres cents,
10 hage sentenciat
en lo proces menat
tenço promoguda
an en Pere Çaguda
per hu qui-s diu Ricart;
15 e despuys, d'altre part,
Çagud'ha prosseguit¹⁰
aquest plet en scrit
ab en Joan Çacoma,
quiscu d'ells a la ploma,

¹⁰ 16 Çagud'ha] n'hagud ha.

- 20 devant dit Fogassot,
 lo qual diu que no pot
 declarar en lo fet
 de negocis constret
 –lo qu'es fluixa raho.
- 25 Per ço l'intencio
 dels senyors ja 'llegats
 per cessar dits debats
 es d'esser penyorat
 per manament trencat
- 30 si lo temps passara
 ne 'n res s'i fluixera,
 pus lo dret ho consent.
 E fas lo manament
 instanci'aquesta
- 35 per la part o requesta
 de tots los litigants.

3. Joan Ramon Ferrer, mantenidor del gay saber

El manament està signat per «Jo. R. F., hu dels mantenidors del Gay saber» i datat dijous, 7 de desembre de 1475 a la part posterior del full.¹¹ Fins ara l'única proposta d'identificació la va suggerir Pagès, que va interpretar les sigles com a Jo[annes] R[oqua?] F[ort?], és a dir Joan Rocafort, un dels poetes presents al cançoner *J*. Es tracta, però, de Joan Ramon Ferrer, cavaller, doctor en dret a Bolonya, jurista de carrera eminent a Barcelona, membre del patriciat barceloní i un dels *viri illustres* seleccionats per Pere Miquel Carbonell. El seu gust per les lletres va donar lloc a una obra extensíssima, en part perduda, però que segons Carbonell, contenia obres d'una gran varietat de matèries i gèneres, tant en llatí com en vulgar. Se'n conserven, efectivament, tractats jurídics, fragments poètics i epistolografia en llatí, així com un sirventès glossat en català.¹²

¹¹ Aquest text apareix a Jordi Parramon, *Repertori mètric de la poesia catalana medieval*, Barcelona, 1992, amb el número 146,1, atribuït a Ricard, el promotor original del debat.

¹² Sobre el sirventès glossat, conservat al cançoner Vega-Aguiló, vegeu Miriam Cabré, «El saber de Joan Ramon Ferrer», dins Lola Badia, Miriam Cabré i Sadurní Martí (ed.), *Literatura i cultura a la Corona d'Aragó (s. xiii-cv)*, Barcelona, 2002, pp. 227-258, on també es contextualitza l'obra de Ferrer i les diferents línies que hi

La lletra de la signatura al peu del text que ara estudiem, que és diferent de la que copia el text, correspon a la del manuscrit autògraf de l'extensíssim tractat *De pronomibus* (Barcelona, Arxiu capitular, ms. 70) de Ferrer. Tot i que a la signatura es llegeix «Vidit», és a dir que Ferrer podria ser només un testimoni del document, es tracta d'un text redactat de part dels mantenidors del gai saber, copiat per una altra mà, vist per un dels mantenidors i sense autor explícit. Em sembla que la suposició més raonable és atribuir la redacció a Joan Ramon Ferrer.

La formació jurídica de Ferrer contribueix a la versemblança d'aquesta atribució. Els juristes van tenir un paper destacat en la constitució del Consistori de la gaia ciència des dels primers moments dels orígens tolosans, com és el cas de Guilhem Molinier, redactor del manual per a ús del Consistori tolosà. A la tercera redacció del seu tractat, comissionada i controlada pels mantenidors, hi van col·laborar quatre dels mateixos mantenidors, entre ells dos batxillers en lleis i un jurista de prestigi. Després el van examinar dotze censors, constituïts pels altres tres mantenidors, acompanyats, entre d'altres, per doctors en lleis i professors universitaris.¹³ El testimoni de Villena, que va participar en les festes de la gaia ciència en època de Ferran I, tot i que sembla que descriu les cerimònies sota Martí I, confirma la persistència dels homes de lleis en el Consistori barceloní. Dels quatre mantenidors diu que un havia de ser «maestro en leyes».¹⁴

Pel que fa al jurista Joan Ramon Ferrer, aquest text confirma la seva relació amb els certàmens barcelonins i el Consistori que servia de context a la seva única obra conservada en català. Es documenta així no tan sols l'ús ocasional del català o la possible participació en concursos poètics, que ja es despenia del sirventès mateix, sinó la participació com a mantenidor, encarregat en aquest cas de la redacció d'un document que regula els debats poètics fora dels certàmens. El seu sirventès, fins ara l'única peça conservada en català, segons la glossa del propi autor, era la seva primera obra «segons regles de gay saber». Ja hi convergien l'aplicació de conceptes jurídics i retòrics propis de la formació personal

convergeixen. Per a l'edició del tractat gramatical de Ferrer i una llista completa de l'obra conservada i perduda, Antoni Cobos Fajardo, ed., Joan Ramon Ferrer, *De pronomibus sui que natura (1477): edició crítica acompanyada d'una breu aproximació biogràfica*, edició en microforma, Bellaterra, UAB, 1999.

¹³ Giuseppe Tavani, «Tolosa i Barcelona: dos consistoris per a una poesia», *Per a una història de la cultura catalana*, Barcelona, 1996, pp. 53-81, especialment la p. 69.

¹⁴ F.J. Sánchez Cantón, ed., Enrique de Villena, *Arte de trovar*, Madrid, 1993, p. 54.

de Ferrer amb una cura primmirada en l'aplicació de la mètrica codificada de la gaia ciència i en l'exposició de les flors retòriques emprades. El manament ens proporciona, per tant, una data *ante quem* per al sirventès, el 1475. Documentem, doncs, la inserció plena d'un llatí, de formació italiana, autor d'un tractat a imitació de Valla i amb un cert interès bibliòfil, en el funcionament i direcció del Consistori com a mantenidor. Alhora, un jurista barceloní del qual fins ara coneixíem els contactes literaris amb Pere Miquel Carbonell, Ferran Valentí i Jordi de Centelles, queda relacionat amb el notari Fogassot, descrit aquí com a «discret devot» del Consistori de la Gaia Ciència.

Els cançoners *J* i *N* han estat vinculats als cercles barcelonins de la segona meitat del XV.¹⁵ Aramon, basant-se sobretot en les rúbriques distintives de les poesies de Joan Fogassot a *N* va relacionar el notari amb la composició d'aquest manuscrit. Com hem vist, la seva presència a *J*, que Auferil considera proper al poeta Antoni Vallmanya, també és significativa: el trobem a l'inici i al final, en peces afegides i relacionades amb el príncep de Viana i amb l'activitat del Consistori.¹⁶ Encara que les peces que hem presentat no formin part del cos del manuscrit sinó que s'hi afegissin *a posteriori*, els papers solts i plegats que van circular entre els participants del debat i els mantenidors del Consistori bé es devien guardar junts, probablement a dins del manuscrit *J*. La seva presència ens fa preguntar-nos sobre el manuscrit i els seus propietaris. Pagès va proposar que el propietari era un admirador de Fogassot i va desmentir la hipòtesi, represa per Massó i Torrents, que l'origen del cançoner fos un còdex on el Consistori copiava els poemes que judicava o premiava. Com matisa Beltran, però, els textos afegits a l'inici i al final del còdex, indiquen que en algun moment va pertànyer a persones properes al Consistori.¹⁷

Aquest grup de peces enriqueix el nostre coneixement sobre les relacions poètiques a la Barcelona de la segona meitat del XV, tant perquè

¹⁵ Jaume Auferil, «La Sort d'Antoni Vallmanya i el cercle literari de Valldonzella», *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, vol. I, Barcelona, 1986, pp. 37-77, i Ramon Aramon, «Dues cançons populars italianes en un manuscrit català quatrecentista», *Estudis Romànics*, I (1947-48), pp. 164-65.

¹⁶ Per a la connexió entre aquests dos poetes i el Consistori, vegeu, per exemple, Martí de Riquer, *Història de la literatura catalana*, 1984, vol. III, pp. 406 i 492, on es comenten dues peces premiades amb una joia de Vallmanya i Fogassot, respectivament.

¹⁷ Veg. Pagès, *Les obres*, ob. cit., p. 11, Massó, «Bibliografia», ob. cit., p. 77, i Beltran, «Tipologia», ob. cit., pp. 364-65.

estableix lligams entre diversos homes de lletres com perquè ens acosta a la pragmàtica dels consistoris i a la transposició a la vida literària de formules i procediments jurídics que formaven part de la vida professional d'aquests literats. Aquests textos, com el debat tolosà entre Bernat de Mallorca i Jaume Rovira, conservat amb la sentència dels jutges tolosans, són un testimoni de l'activitat dels cercles poètics i els debats, del grau de codificació de l'activitat poètica.¹⁸ Com en el cas tolosà del XIV, Fogassot fa referència aquí a un jutge elegit, uns processos que ha llegit i que té a la vista, així com als Evangelis, que testimonien el judici. Les anotacions marginals, com en el cas tolosà, especifiquen clarament el dia i lloc de la sentència. Els jutges de Tolosa condemnen el perdedor a pagar les despeses. En el cas que hem presentat aquí és el jutge reticent qui és amenaçat amb una multa, i tant Ferrer, com Fogassot quan finalment judica el cas, donen terminis estrictes per al compliment de les condicions demandades. La sentència de Fogassot i el manament de Ferrer ens documenten, en resum, les pràctiques del Consistori com a alguna cosa més que metàfores jurídiques.

¹⁸ Editat a Martí de Riquer, «Contribución al estudio de los poetas catalanes que concurren a las justas de Tolosa», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 26 (1950), pp. 294-299 i 305-308.